

Эсэгэ ороноо, эхэ нютагаа эб хамта мандуулая!

БҮРЯАД АРАДАЙ

Бүгэдэ арадай сонин

1998
мартын
24

Хабарай эхин
хүхэ бар
нарын
26
гарагай 3
ВТОРНИК
№ 51 (19892)
Газетын сэн хэлсээтэ

1921 оной
декабриин
21-нээ гарана

ПРАВИТЕЛЬСТВЫН ХҮДЭЛМЭРИИН ДОЛООН ХОНОГ

Нийтэ республиканска хэмжээ ябуулганууд

Мартын 23. «Буряад Республикын экономикын, банкнуудай байгууламжын бэрхшээлтэ асуудалууд, зорилгонууд, аласай арга боломжонууд» гэхэн республиканска зүблөөн.

Мартын 25. Социально-ажалай харилсаануудыг гуримшуулаха талаар республиканска гурбан талын комиссийн суглаан.

1997 оной дүнгүүдээр гадаадын экономика ажал ябуулгада хабаадагшад республиканска зүблөөн.

Мартын 26. Хотонуудыг барилгын кадастр бүрдүүлэн эмхидхэхэ талаар республиканска зүблөөн.

Мартын 27. Республикын 1996-1997 онуудай социально-экономическа хүгжэлтын дүнгүүдээр, 1998-1999 онуудай хүгжэлтын аласай арга боломжонуудаар республиканска зүблөөн.

Мартын 27. Театрай уласхоорондын үдэр.

Буряад Республикын Президент-Правительствын Түрүүлэгшэ А.В.ПОТАПОВ

Мартын 23. «Республикын экономикын, банкнуудай байгууламжын бэрхшээлтэ асуудалууд, зорилгонууд, аласай арга боломжонууд» гэхэн республиканска зүблөөн.

Дайнда унахан сэрэгшээдэй хүшөө барилгын талаар зүблөөн.

Мартын 24-26. Хурамхаанай, Баргажанай аймагуудта хүдэлмэрийн талаар ошолго.

Мартын 27. Республикын 1996-1997 онуудай социально-экономическа хүгжэлтын дүнгүүдээр, 1998-1999 онуудай хүгжэлтын аласай арга боломжонуудаар республиканска зүблөөн.

Правительствын Түрүүлэгшын Нэгэдэхэ Орлогшо В.К.АГАЛОВ

Мартын 24. Экологическа соведэй зүблөөн.

Республикын Правительствын ажал ябуулгын түсэбэй талаар комиссийн зүблөөн.

Буряад ороной социально-экономическа хүгжэлтын талаар зүблөөн.

Мартын 27. Архин талаар албанууд хоорондын комиссийн зүблөөн.

Правительствын Түрүүлэгшын орлогшонор: А.Н.ЖИЛЬЦОВ

Мартын 23. Республикын 1998 оной бюджет тухай хуули гүйсэхэдэй хэмжээ ябуулгануудай талаар зүблөөн.

Салин хүлээсэ сүүдээр нэхэжэ абахан ушарта подоходно налог түлээлгын талаар зүблөөн.

Мартын 24. Ноосэлэгшэд, акционернүүдэй хэрэгүүдээр харгалзан тэдхэлгын соведэй зүблөөн.

Мартын 25. Хубийн асуудалаар зониие хүлээн абалга.

Үнэтэ саархануудай болон жасануудай аалгүүрэй талаар республиканска комиссийн зүблөөн.

Мартын 26. Урьһаламжын талаар ажаглалгын соведэй зүблөөн.

Бага олзын хэрэг эрхилээгые дэмжэлгын жасын

соведэй зүблөөн.

Мартын 27. Элшэ хүсэ алмалгын программы мүнгөөр хангаха талаар зүблөөн.

Б.Ц.СЕМЕНОВ

Мартын 24. Хабарай таригада бэлдхэлгын ябаса тухай болон республикын эдэе хоолой корпорацийн ажал ябуулгын талаар коллеги үнгэргэлгэ.

Республикын заводуудта запас хэрэгсэлнүүдэ бүтээхэ гүрэнэй захил бүридүүлэхэд хэрэгтэй документнүүдэ бэлдэлгэ.

Үрэнэй талаар андалдаанай ябасые хиналга.

АПК-гай реформо бээлүүлгын талаар кустовой семинарнуудыг үнгэргэлгэ.

«Гүрэнэй засагай зургаануудыг бэхжүүлгэ» гэхэн проектээр ТАСИС-ай экспертнүүдтэй хүдэлмэри бээлүүлгэ.

Экологин жасын правленийн зүблөөн.

А.Ч.НИМАЕВА

Мартын 26. Муяын райондо эрхэтэдые хүлээн абалга.

Мартын 23-27. Хүгжөөдөг хуралсалай талаар багшанарай регионууд хоорондын эрдэм-практическа конференци.

Мартын 25. Студентнээрэй эрдэм-шэнжэлгын хүдэлмэринүүдэй талаар республиканска соведэй зүблөөн.

Мартын 26-28. Залуушуулай хуралсалай хууринуудай талаар регионууд хоорондын III яармаг.

Мартын 28. Республикын арадай артист Л.Шоболовой 60 жэлэй ойдо зориулагдахан үдэш.

Мартын 28. Сагаалганай уулзалганууд.

Мартын 24. Полиомелит хэргылхэ иммунизацийн Национальна үдэрнүүдэй Прибайкалин райондо болохо I-дэхи шатада бэлдхэлгын болон үнгэргэлгын талаар республиканска штабай нүүдэл зүблөөн.

А.П.ТАБАЛАЕВ

Республикын промышленна предприятинууд-наа федеральна бюджетэ оруулагдаха түлбэрийн талаар багсаамжалагдахан даабариие бүридүүлгэ.

Хотонууд, хууринуудта газификаци нэбтэрүүлхэ республиканска жаса тухай дурадхалуудыг согсолого.

1998 оной II кварталда гэр байра ашаглалгын программа бүридүүлгэ.

1997 оной туршада республикын хойто районуудта эдэе хоол, социальна удха шанартай арадай хэрэгшээдэй эд бараа зөөжэ абаашалга тухай материалнуудыг бэлдэлгэ.

Лицензи абагшадтай Баунтын райондо зүблөө үнгэргэлгэ.

Мартын 27. Гэр байра ашаглалгын гаргашануудыг доошлуулаха асуудалуудаар болон предприятинуудыг шалгалтын талаар Минфинэй КРУ-гай материалнуудаар Гэр байрын-коммунальна ажахын комитедэй коллеги.

БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН ПРЕЗИДЕНТ:

Туберкулёз хэргылдэг республиканска диспансертэ хүүгэдэе хангалгын шанараар дураа тон ехээр гутаа. Инфекционно больницын хүүгэдэй туберкулёзно стационарташе эрхэ байдалын тулюур. Үбшэ халдахан хүүгэдэй тоо мүн лэ саг үргэлжэ дээшлэнэ.

Мартын 24. А.В.Потапов хүүгэдэй эмшээлэгын эмхи зургаануудаар ябалгын дүнгөөр барилгын, финансын министрүүд С.М.Антонов, Г.В.Шлыккова элүүрые хамгаалгын экономикын министрэй орлогшонор В.Б.Бубеев, В.Е.Иванов, Ф.М.Моторин гэгшээдэй хабаадалгатай зүблөө үнгэргэжэ, хүүгэдэй түрүүшын хахадта ашаглалгада тушааха зорилго табяа.

зүблөө үнгэргэжэ, Россин Президентын бүрин эрхэтэ түлөөлэгшэ Б.В.Данилов, республикын Правительствын гэгшүүд, Арадай Хуралай депутатууд, дид-хамба Д.Н.Содномдоржиев, эрдэмтэд, олондо мэдээсэл тараадаг хэрэгсэлнүүдэй, нийтын нэгэдэлнүүдэй хүтэлбэрлэгшэд хабаадаа.

Болоһон хөөрөлдөөнэй дүнгүүдэе согсолходоо, А.В.Потапов Түбэд медицинн атлас иматгал федеральна удха шанартай соёлой ба түүхын дурасхаал бэшэ, харин Россин, Буряад ороной Бурхан шажантанай сэгнэшгүй нангин шүтээн гэжэ тэмдэглээ. Тиин тохёолдоһон эрхэ байдалда Россин Соёлой министрствын хуули ёһоной управленийээ албан ёһоной тобшолол, Россин Федерацийн Президентын ба Правительствын захиргаанһаа харюунуудыг абажа, тус хэлсээе али бүхы талаарнь шалгаад, Буддын шажанай Сангхын, соёлой ба эрдэмэй олонийтын хамтын зүбшөөл абаһанай һүүлээр лэ эсэсэй шиидхэбэри абтаха.

Хотын захиргаанда болоһон планёрко дээрэ Г.А.Айдаевые Улаан-Удын муниципальна байгууламжын толгойлогшо - мэрээр хунгагдахан ушараар амаршалаад, хотынхидто зохиох эрхэ байдал хангахын тула Геннадий Архипович али бүхы оролдолго гаргаха, харин хунгагшад тэрэннэй шэлэжэ хунгаһан тухайгаа голхорхогүй байһан тушаа найдалаа элэрхэйлээ.

**БУРЯАД РЕСПУБЛИКЫН
ПРЕЗИДЕНТЫН БОЛОН
ПРАВИТЕЛЬСТВЫН
ХЭБЭЛЭЙ АЛБАН.**

Эрдэм хуралсал

РЕГИОНУУД ХООРОНДЫН КОНФЕРЕНЦИ

Мүнөөдэр Улаан-Удын 32-дохи хургуулида регионууд хоорондын эрдэмэй-практическа конференци үнгэргэгдэхэ.

Эльконин-Давыдовой гуримаар хүгжөөлгын хуралсал эрхилдэг тус хургуулида болохо конференци «Развивающее обучение в системе непрерывного общего образования» гэжэ нэрэтэй. Эндэ Москва хотһоо ерэлэн эрдэмтэ-психологууд В.А.Гуружапов, М.В.

Телегин гэгшэд хабаадалсаха юм. Манай республикынхиднаа гадна Шэтын, Эрхүүгэй областиин, Саха-Яхад республикын түлөөлэгшэд, мүн бусадһые регионуудай эрдэмтэд, багшанар эндэ суглархаар хараалагдана. Иимэ хэмжээ ябуула жэлдээ нэгэ дахин үнгэргэгдэдэг юм гэжэ 32-дохи хургуулийн директорэй орлогшо Н.В.Мангирова мэдээсээ.

В. ДАШИНИМАЕВ.

ХҮНГЭЛЭЛТЭТЭЙ АВТОБУСУУД ҮСӨӨРӨӨ

Хотын депутатуудай Соведэй шиидхэбэрээр мартын 23-наа иматгал 19 маршрудуудаар пенсионернүүдэй болон хүнгэлэлтэтэй бусад зоной түлөөнэгүйгөөр ябадаг автобусуудай социальна рейснүүд бээлүүлэгдэхэ. Бусад автобусууд болон маршрудууд арендэдэ үгтөө гү, али хубийн зоной зөөридэ худалдагдаа.

ШИФЕР

8-волновый. Цена 21 руб.

Тел.: 21-23-67.

БУРЯАД АРАДАЙ КОНГРЕССЭЙ

ТҮНХЭНЭЙ ОТДЕЛЕНИ БАЙГУУЛАГДАБА

Байгша оной мартын 20-до Буряад арадай конгрессэй Түнхэнэй аймагай отделени байгуулаха талаар тус аймагай түб Хэрэн тосхондо эрхэлхэдэй бүлэгэй суглаан үнгэргэгдэбэ. Тус суглаанда Буряад арадай конгрессэй түлөөлэгшэ, Арадай Хуралай комитедэй түрүүлэгшэ В.Б.Саганов хабаадажа, сугларагшадые конгрессэй Уставтай таниасуулаа. Мүн аймаг дотор тус эмхийн таһаг байгуулаха гэжэ тон хэрэгтэй гэжэ тэмдэглээ.

Удаань 22 хүнһөө бүридэһэн эдэбхитэдэй бүлэгэй гэгшүүд үгэ хэлээ. Түнхэнэй аймагай Үндэһэн ехэ хүрээлэнэй директор В.Ж.Сыренов үгэ хэлэхэдээ, Буряад арадай конгресс гүрэнэй ажадын болон өөһэдын хүтэлбэрийн зургаануудта үндэһэн буряад арадайнгаа эрхэ сүлөөе хамгаална. Тиймэһээ аймаг дотороо тэрэнэй отделени заабол байгуулаха хэрэгтэй гэжэ мүн лэ тэмдэглэһэн байна.

Иигэжэ эдэбхитэдэй бүлэгэй суглаанай тогтоолоор мартын 20-до Буряад арадай конгрессэй Түнхэнэй аймагай отделени байгуулагдажа, Владимир Жамсаранович Сыренов түрүүлэгшээрнь томилогдоо.

Энэ ехэ удха шанартай хэмжээ ябуулга өөрын хайн нүлөө үзүүлэхэ бээ гэжэ найдагдана.

А.ГЕРГЕНОВ.

УЛАРИЛАЙ ШЭНЖЭ

Республика дотор саһан орохогүй, багаар һалхилха. Нүнндөө 8-13 градус хүйтэн, баруун урда болон хойто аймагуудаар 15-20 градус хүйтэн байха. Үдэртөө 5-10 градус дулаан, хойто аймагуудаар -1-нээ +4 градус.

Улаан-Үдэдэ: нүнндөө 8-10 градус хүйтэн, үдэртөө 7-9 градус дулаан байха.

Ц.ЖАЛСАНОВА,
метеопрогнозой таһагай
начальник.

ЭРДЭМТЭН Д.Г. ДАМДИНОВАЙ ШЭНЖЭЛГЭНҮҮД "О ВЕРОВАНИЯХ ОНОНСКИХ ХАМНИГАН" ГАНТИМУРОВ ГАБЖАТАНАЙ ЭЛИНСЭГҮҮ

гээн номыень «Соёл» гэдэг Соёлой министерствын хэблэл хаяхан 300 хэлгээр хэблэн гаргаба. Хамнигад эрьсэрнь хуудаг Онон мурэн Монголхоо эхи абаад, Агын округой газар дээгүүр гаража, Шилкэ мурэндэ шудхадаг, харин тэрэн саашаа Амар мурэнтэй нилэдэг юм.

Онон мурэнэй оршондо тахигдадаг ууланууд олон. Эдэнь Сохондо, Алхана, Адагалик, Будалан ууланууд, мүн Хүхэ уула, Цогто уула, Хан уула, Хүхэлибин хүхэ уула гэхэ мэтэнүүд болоно. Эндэ хууһан хамнигад эртэ урда сагнаа хойшо эдэ уулануудай эзэдтэ шүтэн, саг соогоо уһатай, тухатай бороо үршөөхыень, аадар мундэр, үер, халхи шуурган, ган гасуур гэхэ мэтгээ, мүн үбшэн тахалһаа, ан арьяатанһаа аршалхыень гуйдаг байһан юм.

Обоо тахилга бүри эртэ сагта бии болоод, бөө мургэлэй үедэ байсаад, шарын шажанай үедэ бага-сага хубилбашье, гол түлэб хуушан зандаа үлэһэн байна.

Хамнигадэй омог бүхэн дотороо хэдэн аймаг боложо хубардаг. Жэшэнь, тугшан омог 4 аймаг, гүнэй 4, үзөөн 6 аймаг гэхэ мэтээр хубардаг хэн. Аймаг бүхэн тусхай газарта өөрын боотой байгаа. Гэбшье омог бүхэн өөрын Ехэ боотой байһан, жэл бүри тусхай үдэр тэндэ бүхы отогойхид сулгаржа, нютаг оройнонгоо эзэлдэ амгалан хайн, эдин элбэг байдал гуйдаг бэлэй. Жэшэнь, тугшан нютагыхид Шандалин обоо тахидаг хэн.

Саашань Д.Г. Дамдинов хамнигадэй хайшан гэжэ тайлагна үнгэргэдэг байһан тухай хөөрэнэ. Бөө мургэлэй үедэ бөөнгөр эндэ эржэ бөөлэдэг, онотодог байгаа. Жэшэнь, Онон голой Эхэ арал гэдэг нэгэ олтирог дээрэхи Дэлэун-Болдог гэжэ газар Чингис хаанай тоонто гэхэн домогтой. Энэ хадаа хамниган болон буряад зоний шүтэдэг газар юм. Тэндэ Ехэ-Баатар ба Бага-Баатар гэжэ хоёр хада байдаг. Бага-Баатар дээрэн нэгэ хонхор бии, тэрэн «Чингис хаанай аяга» гэжэ нэрэтэй. Ехэ-Баатар дээрэн буряад бөөнэр Чингис хаанда зорюулан бөөлэдэг хэдэг байгаа гэжэ «Чингис хааны төрсөн Дэлэун болдог хаа байна» гэхэн ном соогоо монгол эрдэмтэ Ц.Доржсүрэн бэшэнэ.

Һаяхан Агын аймагай Будалан нютагыхид Ехэ-Баатар гэхэн хадаа «Бабжа-Барас баатар» гэхэн шэнэ нэрэ үгөө, энэнь байлшье зүб бэшэ гэжэ Д.Г. Дамдинов бэшэнэ. Ушарын хадаа энэ баатарай хаанашье хүдөө табигдананинь мэдэгдэнгүй. Хойто-хоринхид тэрэниие Хэжэнгэ, Ярууна гү, али Хори багаар хүдөөлүүдэгдэн гэжэ тоолодог гэнэ. Ехэ-Арал гэжэ газарай, Ехэ-Баатар хадын болон Хүнхэрһөө хооло бэшэ оршодог Тогоон шулуунай фото-зурагууд ном соо үгтэнхэй.

Ононой хамнигад нилээд эртэ буддын шажаанда ороһон гэжэ һанамжалагдана. Юун бэ гэхэдэ, Х зуунай үеэр Кидань гэдэг монгол улас тогтоходоо, Дагуур нютагта хоёр хото шэбээ бодхоһон байгаа. Тэрэнэй Хуандай гэшэнь Кидань уласай дээдэ нилслэлын байһан, харин Хэрхирэн гэдэгын гурбан дасантай хэн. Тэрэ сагнаа хойшол хамнигад буддын шажаанда хамжуулагдажа эхилэн байжа болоо гэнэ. Юун бэ гэхэдэ, бөө мургэлые гүйсэд шахуу мартажархиһан шуу.

Ононой хамнигад тоогоороо үсөөхэн зоншье һаа, хубисхалай урда аяар зургаан дасантай байһан юм. Элдэб ном гар бэшгүүдые хэрэглэн, Д.Г. Дамдинов тэдэ дасангуудай хэзээ, ямараар баригдаһан тухайн хөөрэнэ, зурагыень харуулна. Мүн хэды, ямар зиндаа, зэргэгэй ламанар эндэ алба хэдэг байгаа, ямар бурханай номууд тэндэ байһан бэ гэжэ хөөрэнэ.

Д.Г. Дамдиновай номой онсо илгаань ямар бэ гэхэдэ, автор хамнигадэй дасангууд тухай хөөрэхэдөө, элдэб данса документүүдые тон элбэгээр хэрэглээ. Тэдэнэй хуулбаринь номой хахадһаа үлүү хубиень эзэлнэ. Генин-Дарма Нацов гэжэ эрдэмтэн 30-аад оной эхээр тэндэ ошоожо хамниган дасангуудай тухай материал суглуулһан, үбгэдһөө юумэ бэшэжэ абаһан байгаа.

Тэрэ үеэр Буряад орондо дасан дугангуудые үгэ хэхэ хара үйлэ эрхилэгдэн гээшэ. Үнэтэй сэнтэй ном бурхадые бү усадхыт гэжэ цанид-хамба Агваан Доржиевай дээдын зургаануудта хандаһан бэшгүүд, тэдэнэй абаһан тогтоолнууд эндэ хабсаргаданхай. Тэдэ эдэнь холын хүдөө нютагуудта хүржэ ошоогүй юм гү, тэндэнь дасангай эдэллүүд, үнэтэ номууд тон бүдүүлг муухайгаар усадхагдаһыень гэршэлһэн, «нюуса» гэхэн бэшгэгтэй, музейн директор А.И. Герасимовай, эрдэмтэн Г.Д. Нацовай бэшэһэн документүүд эндэ үгтэнхэй.

Жэшэнь, Гүнэйн, Тугшанай болон Хужартанай дасангуудай усадхагдахад, 8763 түбэд ном, тэрэ тоодо суута Ганжуур, Данжуурнууд, ехэ ламанарай сүмбүүмүүд галдагданхай байна. Гурбан дасанай оршодог 100 дүрбэлжэн километр газартахи тала дайда халхяар тараагданһан номой хуудануудаар бүрхөөгдэшэнхэй сайража байгаа. Мүн 750 зурамал бурхад галдагданһан, 1500 гаран эд, алтамал, мүн модон, шабар бурхад усадхагдаһан байна. Гурбан диваажан шангад хандаргадаг.

Мүнөө буряад арадай хоёр ехэ һайндэр - Сагаалган болон зунай обоо тахилга Ононой эрьсөн нютагуудташье һэргээгдэжэ байна. Урдань байһан аад, хандаргажа усадхагдаһан бдасанай хоёрын - Гүнэйн ба Тугшан дасание мүнөө һэргээхэ гэхэдэ хүн зон мүнгэ зөөригүй. Тиймэһээ 1934 ондо усадхагдаһан 3 дасанай зөөрин үные тэхэрюулхын тулада Россин правительство 3 миллиард түхэрлэг бусааха ёһотой гэжэ Г.Д. Дамдинов номойнгоо түгэсхэлдэ хэһэнэ. Буддын шажан гэшээ олон талаараа мүнөөнэй эрдэм ухаанда дүтэрхы. Тиймэһээ шэнэ үзэл бодол бүрилдүүлхэдэ, тэрэнэй үүргэ тон ехэ байха бээ гэжэ тухаймжалагдана. Номой эгээл һүүлдэ үргэл мургэлэй таринууд хабсаргаданхай.

«О предках Гантимуровых (титолованных князей и дворян по московскому списку)» гэнэн Д.Г. Дамдиновай нүгөө номын 500 хэлгээр хэблэгдэн гараба. Шилкэ, Үргэнэ (Аргунь) болон Бооржо мурэнүүдэй бэлээр нугануудта оршодог уужам нютаг Дагуур (Даури) гэжэ нэрэтэй байһан юм гэдэ автор бэшэнэ. Харин «Советский энциклопедический словарь» гэжэ номдо Шэтын областин газар дээгүүр 650 километртэ һунаһан Яаблан шэлэ хүрэтэрхи урда Забайкалиие Байгалай Даури, тэрэ шэлэһээ зүүн тээхи газарые Нэршүүгэй Даури ба

Харин хубисхалай урда тээ, һүүдэньшье эдэниие тунгүүс гарбалтай зон гэдэг байгаа. Жэшэнь, элитэ монголшо эрдэмтэн Ц.Ж. Жамцарано 1911 ондо Ононой хамнигадта зорюута ошоожо, тэдэнэй түүхэ шэнжэлһэнзэингээ һүүдээр ингэжэ бэшэһэн байдаг: «Ононой тунгүүсүүд болбол уг дамжаһан тайжа хэргэмтэ Ган-Тумэрэй албата зоний зарим хубинь болоно. Энэ тайжа тэрэнэй албатан болохо 39 тунгүүс (манжа) албатангаа 1665 ондо Хитад газарһаа Орос гүрэндэ орошоһон байна. Байд гэхээр 500 мянган хүн-һөө бүридэһэн тунгүүс хаса-гуудай полк байгуулагдажа, хилэ зүбшуулан байрлуулагдаһан юм. Хэдэн үеын туршада энэ полкые князь Гантимуровтан толгойложо байгаа. Граф Сперанскиин Сибири тэреформо хэхэдэнь, Гантимуровай тунгүүсүүд буряадуудтай ади Степной дүүмэтэй (Үрэлгын) ба отогой управануудтай болоһон, харин тэрэ дүүмынь түрүүлгээр заатагуй Гантимуровтанай үрэ һадаһан томилогдохо ёһотой байгаа. Байн байн ноён Гантимуровтан

ха гэжэ тухайлаха Хоёрдохоор, түүхын энэ тэрэ хамниганай болгохо эрмэлзэнь автарай зүгһөө үзэгдэнэ. Жэшэнь, Агын тайшаа байһан Жобын Түгэдэрые урдагын монгол угтай байһан хун гэнэ. Тэдэ мэдээжэ эрдэмтэ Н.Н. Поппын хэлээр, тэрэнэй элинсэг Хабанша табангуу омотоноор эржэ, Оросой гүрэндэ хамжаһан гэнэ. Нисой 5-6-дахы нюурта иигэжэ хэлэгдэнэ: урданай Үрэлгын дүүмын (ведомствын) буравын байһан газар дээрэ мүнөөнэй Шэтын областин 20 шахуу район оршоно гэжэ тоолоод, тэрэ тоодо Дульдартын, Агын болон Могойтын районнууд оруулалсана. Тэдэ эдэнэй оршодог газарын ондоо (Агын) ведомствэдэ ородог байһан шуу г.м.

Эдэ мэтгын нэжэг түрэмөөр зүйлүүдтэй байбашье, Д.Г. Дамдиновай номын мүнөө мур сараан үгы болоһон дагуур зоний, Дагуур оройной Гантимуровтан угтай түүхые харуулаха гэхэн түрүүшын туршалга болоно. Энээгээр тэрэнэй ехэ уда шаһарынь тодорхойлогдоно. Ород боложо дэлхэй түбээр тарашаһан Гантимуровтанда угайнгаа нютаг орондо бусажа түбхэнхээ эрхэ олгодохо ёһотой гэдэ автор тобшоһно.

«Тугшан хамнигадэй үлгэрнүүд» гэжэ гаршатай Д.Г. Дамдиновай үшөө нэгэ номыень Буряадай номой хэблэл хаяшаг барлан гаргаа. Эдэ үлгэрнүүдын хамниган зоний буряадуудтай худхаралдаһан байдалые харуулна. Ушар юуб гэхэдэ, Шандалин гэжэ буряад нютагтай бодонгууд угай Цэбээнэй Доржо гэжэ нэрэтэй, хамниган һангатай айлай басаган Долгорһоо эдэ үлгэрнүүдын бэшэжэ абтаһан ха. Хубисхалай урда тэрэ буряадууд болон хамнигад орос-монгол хилэдэ ехээр тородоггүй, үбэл болоходо, Монголой дайда руу зөөжэ, малаа ондо оруулаад, дулаан болоходо, нютагаа бусадаг заншалтай байһан. Эгээ тиймэ сагта, 1912 ондо тэрэ Долгор басаган Монголой буряадуудай хуудаг Улаа нютагта түрэн ха. Энэ ажалһаа эхэнэр хорёод-гушаад оной шэрүүн хатуу байдалые үзэһэн, бэе муутай болоһон, харин нүхэрнын харуулажа, хамалганда абтаад бусаагүй. 30-аад онуудта тэрэ эхэнэй түрэлхид болохо Ононой хамнигадта бусаад, Онон голой эрьедэ, Сойсон гэжэ шугуйн Д.Г. Дамдиновай эхэ эсэлтэй хүршэ айл боложо хууһан байна. Тийгээд Д.Г. Дамдинов 50-яа онуудай һүүл багаар Тугшанай хургуудта хүдэлжэ байхада, эдэ үлгэрнүүдые Долгор Доржиевнаһаа бэшэжэ абаһан ха. Тийгээд Ханда-Цырен гэжэ басаганһаан үшөө шэнэ үлгэрнүүдые бэшэжэ нэмээ хамта арбаад багахан үлгэрнүүд болгожо, энэ ном болгон гартаа. Эдэнь прозоор бэшээтэй.

Д.Г. Дамдиновта үлгэрнүүдые Долгор абгай Ханда-Цырен хоёр буряадаар хэлэжэ үгөө гү, али хамниган аялгараһан хэлэ гү гэжэ тэмдэглээгүй. Харин бүхы үлгэрнүүдын литературна хэлээр найруулагданхай. Хаа-яа хамниган нютаг хэлэний зүйлүүд айралдана. Жэшэнь «биһе айнамада шаманаа», «нютаг голынгоо эрьедэ абаашаа» г.м. Цэбээнэ Жамцарано эрпэн ехэ эрдэмтэ аман зохёолнуудые тон тэрэ хэлэһэн соонь, ойт хубилгангү бэшээдэг байһан. Энэшье ушарта тийгээхэл байгаа.

Гэбшье литературна хэлэндэ хургаха гэжэ үхибүүдтэ зорюулан гаргабал, литературна хэлэндэ оруулжашье болохо юм бээ. Тийгээд үзэгдэ алдуунагүгээр гаргажа үзэгдэ хэрэгтэй. Гадна ойлогдосон үгэнүүдые тайлбарилха байгаа. Жэшэнь: Хайлаар амбан хотон, шабхалтын айл, тахиса алтан шубуу г.м.

Юрэнхы дээрэн хэлээдэ толилогдон үлгэрнүүдын йһала удха хайнтай, байн хэлэтэй, үхибүүдэй уншахада таарахаар байта.

1998 он.

Март.

Сэлэнгэ мурэнһөө зүүн тээшэ оршодог Байгалай Дауриин эгзэн урдахи хубиень Сэлэнгын Даури гэдэг гэжэ хэлэгдэнэ. Даурида XVII зуун жэл хүрэтэр дагуурнууд хуудаг байгаа гэнэ.

«Даурия», «Даурская земля» гэжэ Забайкали болон XVII-дохи зуун жэл болотор баруун Приамуриие бүхыдэнь нэрлэһэн ород нэрэ юм гэжэ тэндэ хэлэгдэнэ. «Даури» гэжэ статья соо дагуурнууд 1978 оной байдалаар 70 мянга шахуу хүн зонтой, КНР-эй хойто хубида хуудаг монгол хэлэтэ арад юм; тэдэ XVII зуунай тэн болотор Амар мурэнэй эхээр ба Үргэнэ, Зей мурэнүүдэй нута голнуудаар хуудаг байһан гэнэ. Тийхэлдэ дагуурнууд Яаблан шэлэһээ саашанхи бүхы Забайкалида бэшэ, харин нилээд зүүн урагшаа, дурсагданһан мурэнүүдтэ шадарлан хууһан арад болоно.

Харин «Малая Советская энциклопедия» гэжэ номдо Забайкалиие Даурида оруулагүй. Энэ болбол Зей мурэнэй адаг хүрэтэрхи Амар мурэндэ шадарланһан нютаг XVII-дохи зуун жэлдэ байһан ород нэрэ юм гэжэ хэлэгдэнэ. Амар мурэниие зүбшэн XVII-дохи зуун жэлдэ хууһан дагуур зоний нэрээр оролууд энэ газарые «Даурская земля» гэжэ нэрлэһэн гэнэ. Харин дагуур арад Зүүн-Хойто Хитадта, Дотор-Монголда ба Синцян-уйгурта хуудаг, 200 мянгад тоотой зон. Хэлэниинь монголшые һаань, түхэл шарайдан ба хэлэндэнь тунгүүс-манжа зүйлүүд олон гэнэ.

Эдэ бүгэдэһөө харахада, дагуурнууд болон Дагуур орон тухай элдэб ондоо мэдээнүүд бии байна. Тийхэдэ энэмнай гүйсэд шэнжэлэгдэгүй асуудал болоно. П.Т. Яковлева 1689 ондо баталагданһан, ород-хитадай түрүүшын догвор тухай 1958 ондо гаргаһан ном соогоо дагуурнууд, Шилкэ, Үргэнэ мурэнүүдэй уулзадаһаа эхилээд, зүүн тээшээ Амар мурэнэй хойто бээр Зейн адаг хүрэтэр хуудаг хэн гэнэ. Харин Д.Г. Дамдинов дагуурнууд Шилкэ, Үргэнэ болон Бооржо голнуудай хоорондо хуудаг хэн гэжэ хэлэхэ байгаа гэдэ нэмэнэ.

Эдэ дагуурнууд Д.Г. Дамдиновые яахада һонирхуулаха болоо юм бэ гэхэдэ, энэ эрдэмтэнай олон арбаад жэлэй туршада Ононой хамнигадэй хэлэ, түүхэ шэнжэлэнэ бшуу.

24 омогой тунгүүсүүдэ алааад, 39 омогһоон оройдоол 15-ниинь үлэһэн байна. «БМАССР-эй түүхэдэ» хэлэгдэнэй ёһоор, 1897 ондо хэгдэһэн хүн зоной бүридхэлэй ёһоор, Забайкалин областад 24.154 эрэ, эмэ эвенкнүүд байһан, тэдэнэй 23 мянга гаранинь Шэтын уездэ, 1500-гадынь Сэлэнгын, 340-өөдын Баргажанай уездэ хуудаг байгаа гэжэ бэшэгдэнэ. Үрэлгын дүүмэдэ (хожомын - волюста, ведомство болоһон) 6 управа байгаа. Тэдэнэй хоёртонь Ононой хамнигад хуудаг хэн.

Д.Г. Дамдинов урдан гараһан олон ном, статья соогоо Ононой хамнигад хадаа тунгүүс бэшэ, харин 9-12 зуунай үеэр өөрын гүрэн түрэтэй байһан кидань-монгол гарбалтай зон, мүнөө хүрэтэр тэдэнэй хэлэний хуушан зүйлүүд хамнигадэй хэлэндэ бии байһаар зандаа гэжэ харуулхые һэдэһэн байна.

Монгол хамнигадэй түүхэ, хэлые шэнжэлһэн венгр эрдэмтэн К. Урай-Кехальми Д.Г. Дамдиновай тобшооллые зарим тэды зүйтэдэ тооложо, бүхы хамнигад гэшээ монгол болоһон (харин зариманинь мүнөө буряад боложо байгаа) тунгүүсүүд бэшэ, харин, үнэн дээрээ монгол болон тунгүүс гарбалта омогуудаа бүридэһэн нэгдэл мүн гэшээ зүб гэжэ һанамжалһан байна. Зүгөөр Д.Г. Дамдинов Ононой хамнигадэй дунда тунгүүс гэмээр мүртэй зүйл угы гэжэ баталһаар зандаа. Ноёд Гантимуровтан тухай энэ шэнэ номдо тэдэнэр эвенк (манжа) бэшэ, харин дагуур-монгол угтай зон байһан. Эдэнь Ононой хамнигадтай хамта кидань-монголшуудай хадаһа болонго гэжэ харуулаха хэдэлгэ хэбэ. Тийхэдэ олон ном, дансада түшэглэн, Дагуур оройной түүхые «аруулаха гэжэ эрмэлзэһыень һайшаалтай.

Гэтэр гүйсэд зүбшөөхын аргагүй зүйлүүд байна. Нэгэдэхээр, XVII зуун жэлдэ Онон голоор ябаһан элитэ ехэ аяншалаша Паллас, мүн Оросой бүхы албан ёһоний дансанууд, ехэ эрдэмтэд Гантимурые Нелюд омогой тунгүүс гарбалтай хун гэнэ. Тэдэнэр тэрэ тайжын үндэһэ яһыень тодорхойлоходо, үндэһэ эндүүрнэ гэхэнь үндэһэ багатай. Магад, тэрэ тунгүүс байһаһаа, дагуур-монгол болоһон хүн байжа болоо алам. Тэрэ багайдайдаа моглок болон тунгүүсүүд нилээд худхалдаһан

1937 Монго... нэрэтэ... хэблэл... элдэб... буулга... номдо... Ш.Б.Ч... эрүүл... хамта... 1920... болоһ... зоригт... общес... амжал... үедэ э... байһа... улсаяй... оройн... гэхэн... «Сиб... Гэнг... хүлээ... хэгдэж... ардаг... нэгэн... зорил... тулал... гэшээ... бэшэ... түшэг... монго... проф... панм... гэшээ... боло... литер... рефор... тархи... Тий... гэдэг... нэн... респу... тоодо... дэхи... ЦИК-... Коми... Д.А.Д... Эндэ... монго... шэбээ... эгээл... зарим... хүйтэ... юм... 30-... усадх... боло... ламан... да Си... респу... эзэл... Эрх... үгжэ... Ии... зомн... тэн о... мүн... соци... буря... аман... хэлэ... эршэ... Аалг... Бу... оёй т... толг... Н... хуу... үлэ... эрдэ... юм... Э... бүр... тур... том... эрин... заал... толь...

Буряад эрдэмтэдэй шэнэ бүтээлнүүд

"НЭГЭН БУРЯАД-МОНГОЛНАЙ ЯАГААД АЛГА БОЛОО НЭМ?"

1937 болон 1958 онуудта «Нэгэн Буряад-Монголнай яагаад алга болоо нэм» гэхэн нэрлэгдэж эхилсэн гаргаба. Тус асуудалда хабаатай хэдэб данса документүүдэй, тогтоолнуудай буулгабаринууд, тайлбари-справканууд энэ номдо оруулагдаба. Түүхын эрдэмтэй доктор Ш.Б.Чимитдоржиев тэдэниие суглуулжа эблүүлээд, сонинуудта гарахан статьянуудтай хамта ном болгоһон байна.

1920-ёод онуудта өөрын гүрэн түрэтэй болоһон буряад арад айхабтар эршэ зоригтойгоор, абьяас дэбжэлтэтэйгээр шэнэ общество байгуулан, али бүхы талаар тон ехэ амжалтануудые туйлажа эхилһэн юм. Тэрэ үедэ элдэб муу ябуулга эрхилдэг болоодүй байһан Сталин багша манай Буряад-Монгол улсасай ехэ амжалтануудые тэмдэглэн, манай ороние зүүн зүгтэхи социализмын манлай гэхэн, харин Михай Николаевич Ербановые «Сибирин бүргэд» гэжэ нэрлэһэн бэлэй.

Гэнтэ тингэжэ байгараа засагай газарһаа хүлэгдээгүй шанга «мунсадалганууд» хэдэжэ эхилһэн байна. Тэрэ үедэ монгол арадтай нэгэн литературна хэлэ байгуулха, нэгэн адли социалист соёл бии болгохо гэхэн зорилго табяад, тэрэниие бэлүүлгэдэ ехэ туйлалтанууд байһан юм. Тезауратарга Монгол тээшэ тэгүүлээ зомта гэхэн шэнгээр монгол бэшэ, харин иматгал буряад хэлэндээ түшгэлээн литературна хэлэ байгуулха гээд, монгол арадтай нягта холбоотой байха гэдэг, профессор Б.Барадин мэтэ хүнүүдые панмонголист, буржуазна националист гэшэт гэжэ байжа, тон шангаар шүүмжэлдэг болоо нэн. Тингэжэ 30-аад онуудта литературна хэлэндэмнай элдэб эсын реформонууд хэгдэжэ, үргэн олон зоной тархи толгойе эрыюулһэн гэшэ.

Тиин муу ерото 1937 ондо «арадай дайсад» гэдэгүүдые элрүүлгэн боложо эхилээ нэн. Тэрэ оной август-сентябрьда республикымнай бүхы ехэ дарганар, тэрэ тоодо партиин Буряад-Монголой Обкомой 1-дэхи секретарь М.Н.Ербанов, БМАССР-эй ЦИК-эй Түрүүлэгшэ И.Дампилон, Арадай Комиссарнарай Советэй Түрүүлэгшэ Д.Д.Доржиев гэгшэд ташаагдан байна. Эндэтай Японой тагнуулашад, панмонголистнууд, буржуазна националистнууд шэбээлэнхэй гэхэн хуурмаг шалтаг баряад, эгээл эрхим хүнүүдыеманай тушаажа, заримынь буудажа хорооһон, заримынь хүйтэнсэбдэг газарнуудта сүлэлгэдэ ябуулан юм.

30-аад онуудта 44 буддын дасангууд усадхагдажа, үнэтэй сэнтэй олон номууд болон бусад зөөриинь халгаһан, харин ламанарынь баһал хорооһон, сүлэһэн юм. Тингэжэ байтар 1937 оной сентябриин 26-да СССР-эй ЦИК-эй тогтоол гаража, манай республикые таһара удара татажа, ехэ газар эзэлжэ байһан олон аймагуудыеманай Эрхүүгэй болон Шэтын областьдо үгээрхихэн байна.

Иигэжэ олон дахин «шиидамдуулан» арад зомнай ехээр хүрдэжэ, хамаг урданай үгэнүүдэ литературна хэлэнһээ гаргажа, тон олон ород үгэнүүдые хэрэглэдэг болоһон, мүн ород үзэгтэ ороһон байнабди. Удхаараа социалист, түхэл маягаараа национальна буряад социалист соёл тон ехээр хүгжөө гэжэ аман дээрэ хэлэдэгшье хаамнай, түрэл хэлэмнай 20-30-аад онуудайхидал эршэмтэйгээр хүгжэхээ, арад зоной дунда дэлгэрхээ болгоһон юм.

Буряад-Монгол ороной Орос гүрэнэй бүридэлдэ хайн дураараа ороһоор 300 жэлэй оие тэмдэглэхэ гэхэн бодол ноёд хайдайманай толгойдо орожо, ехэ найр үнгэргэхьемнай

зүбшөөгөйт гэхэн гуйлгатайгаар КПСС-эй ЦК-да, Н.С.Хрущёвто хандаһан байна. Тиихэдэнь яахадаа республикатнай «Буряад-Монгол» гэжэ нэрлэгдэжэ юм, монголшууд тэндэтайнуу хуудаг юм гү» гэжэ асуухадань, «монголшууд үгыл даа» гэжэ харюу дуулахадаа, «Монгол» гэжэ үгынь республикынгаа нэрлэгэ абажа хаягты гэхэн байгаа. «Хүйтэн дайнай» түлэг боложо байха үедэ МНР ООН-ой гэшүүн болгожо абыт гэхэн мэдүүлгэ барихадань, монголшууд хадаа гурбан хуби болгожо таһалагдаһан арад, тэдэ МНР-һээ гадна КНР болон СССР-тэ хуудаг гэхэн шалтаг баряад, американ түлөөлэгшэд МНР-ые абаха гэхэдэ, хорюул (вето) табижархидаг байгаа. Тингэжэл нэримнай хоёрдохи хубинь хаһагдаһан юм.

Буряад-Монголой АССР-ые хэдэн хуби болгожо таһалһан 1937 оной тогтоолые болуулыг, ядахын сагта хуушан нэриемнай бусаагыг гэхэн гуйлтын ветерануудай бэшэг соо олон статьянууд дотор 80-яад онуудай үлүл, 90-ээд онуудай эхээр болоһон ехэ хубилалтануудай үедэ хэгдээшье хаань, мүнөө болотор тэдэ асуудалнууд шийдхэгдээдүй байһаар. Зарим бусад республиканууд тэрэ таатай үеие хамбаашалан, заншалта нэрэ бусаажа шадаа нэн. Харин бидэл бираагүйбди.

Бүхы зон энэ асуудалда адьяар хандадаггүй гэжэ хэлэлтэй. Жэшэнь, хоёр округой зоной үсөөнхинь лэ энэ асуудалые дэмжэнэ гэжэ тэдэнэй түлөөлэгшэд хэлэдэг. Тиимэһээ ветеранууд 1990 ондо СССР-эй Верховно Советтэ хандахынгаа урда тээ округуудай зон ямар ханамжатайб гэжэ түрүүн элрүүлхэ ёһотой байгаа гээд тэрэ үедэ республикын Верховно Советэй Түрүүлэгшэ байһан С.Н.Буддаев хэлэһэн байна. Тиимэһээ СССР-эй ЦИК-эй болон БМАССР-эй Верховно Советэй тогтоолнуудта политическэ сэгнэлтэ үгыл даа гэхэн гуйлгатайгаар лэ хандабалтай таарамжатай гэжэ ханамжалаа нэн.

Эрдэмтэдэй дунда баһал алгасал гарадаг. Буряад арадые шэнжэлдэг ород гарбалтай эрдэмтэднай тус асуудалые дэмжэдэггүй. Юрэ ород интеллигенциин зарим түлөөлэгшэд республикын хүн зоной үсөөнхид болоһон буряаднууд республикын гол арад гэхэн үүргые даажа шадахагүй, ажахын болон бусад талаар муртэй хүгжэлтэ хангажа шадахагүй, тиимэһээ энэ республикаея «Байгалай Республика» гэжэ нэрлэхэ, бөөн-бөөнөөрөө нуудаг газартань буряаднуудта һомон зүблэнүүдые бии болгохо, ниислэдэ «Верхнеудинск» гэхэн хуушан нэриень бусааха гэдэг байна.

Хэлээ алдаһан залуу хүрэгнай энэ асуудалда хамаагүйгөөр хандадаг. Харин хоёр яһатанай хоорондоһоо гараһан үхибүүднай ехэнхидэ «ород яһатамди» гэдэг байхал юм. Юрэ юмэнэй ябасын шэглэлые адаглахада, ород боложо байһан буряаднуудай улам олошоржо байһаниинь арсаагүй баримта мүн. Бүри хубисхалай урда ородуудтай ниислэдэһэн буряаднуудай үри һадаһаниинь «харим» гэжэ нэрлэгдэхээр, агууехэ ород арадай бүрин эрхэтэ түлөөлэгшэд болоһон гээшэ ааб даа. Зүгөөр энэ ассимиляци гээшэ хүсэд хайнаар шэнжэлэгдэггүй асуудал болоно.

«Как исчезла единая Бурят-Монголия (1937 и 1958 годы)?» гэхэн ном хадаа буряад арадай үмэнэ байгаа шийдхэгдээгүй хурса асуудалнуудай түүхые согсолон харуулан ном болоно. Саашадаа тэдэ асуудалнуудые зүбөөр шийдхүүлхын түлөө тэмсэхэдэ, тулгуури түшэг болохо байна.

Л.ДОРЖИЕВ.

РЕАЛИС БУРЯАД ЛИТЕРАТУРЫН ЭХИН ТУХАЙ

«Об истоках реализма в бурятской литературе» гэхэн багхан номые мэдээжэ эрдэмтэн ба уран зохоолошо Ш.Н.Р.Цыденжапов Буряадай гүрэнэй университетэй хэблэлдэ баруулан гаргаба. С.Ш.Ширабон, Д.О.Батожабай болон Д.А.Улзытуев гэхэн гурбан буряад уран зохоолошодой творчество тухай авторы бэшэһэн статьянууд энэ номдо оруулагдаа.

Загарайн аймагай Ара-Хижэ гэдэг нотагта 1906 ондо түрэнэн уран зохоолошо ба литературна шүүмжэлэгшэ С.Ш.Ширабон 90 жэлэй ой 1996 ондо тэмдэглэгдэ нэн. Энэ хүмнай хорёод онуудай үлүлхээ эхилээд, 1937 оной октябриин 26-да хардалгада орожо тушаагдараа, буряад литература тухай нилээд олон статья бэшэһэн байна. Буряад совет литературын үндэһэ нуури табиһан Б.Барадин, Х.Намсараев, Ж.Тумунов, Ц.Дон, Солбонэ Туяа, Мунхэ Сарьдаг, Б.Абидуев, Д.Дашинимаев болон бусад айд зохоолнуудые шүүмжэлхы ёһоор хаража, тэдэнэй ургалтада ехэ туһа хүргэһэн байгаа. Тусхайбал, ажанаудалай боро юрын талые дан үнгэрмэ ехээр харуулха, бодото байдалай газарад талынь яг хуулан дүрслөөд, урда шанарынь хайхардаггүй, юумые түргэбшэ тобшоор харуулха ябадануудые (бытовизм, натурализм, схематизм гээшье) тэдэнэй зохоолнуудһаа зайсуулха талаар ехэ оролдог гаргалһан юм.

Гэбэшье өөрынгөө үе сагай хүн байһан тула ангийн шугам, партиин шанар гэшые заагагүй баримталха гэхэн намын заабарие дүүргэлтэ болгохы оролдон, тэрэ хадаа Б.Барадин, С.Туяа, Д.Р.Намжилон болон бусад айд зохоолнуудые шангаар шүүмжэлһэн юм гэнэ. Тэрэ намын шугамай ёһоор, коммунистууд, шэнэ байгуулаалтын түлөө оролдогшод лэ хайн зон, харин капиталистууд, лама боонэр, хүпесүүд, нюдарган баяшуул бүтээд муу зон гэжэ харуулагдадаг байгаа.

«Ойн модод үндэртэй набтартай, олон зон найтай муутай» гэхэн ёһоор, баяшуулай дундашье хайн зон байха, харин үгытэйшүүлэй дунда муу хүнүүдые байдаг гэжэ хэлэжэ болохогүй байгаа. «Үнгэтэ юртэмсэ» гэхэн буддын шажанай ойлгосо хамаг бүхы юумэн зүрилдөөтэ зүйлүүдхээ бүридэнэ, хубилна гэдэг, энэнь зүйтэй гэжэ Ш.Н.Р.Цыденжапов ханамжалаа.

Гэтэр тоталитарна засагай үедэшые буряад литература ехээр хүгжөө. С.Ш.Ширабон энэниинь зүбөөр харуулжа, ёһото буряад литературоведениин үндэһэ нуури табиһаһан байгаа. Буряад литература хубисхалаа урда бии болоо гэхэн зүб ханамжа баримтадаг нэн. С.Ш.Ширабон литературоведениин шэнэ терминүүдээр буряад хэлээ баяжуулаа гэжэ тэмдэглэхэ зуура, астрономи, математика, медицина, филологи, философи болон бусад эрдэм ухаануудаар бии болоһон будизмын нэрэ томьёонуудай хэрэглэгдэхээ болгоһонийн ехэ муу гэжэ автор хэлэнэ.

С.Ш.Ширабоний тушаагдахада, ород, буряад хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн 64 гар бэшэгын хуряагдан байгаа. Эдэниие оложо хэлэхэ зорилго табигдаха ёһотой гэжэ эрдэмтэн ханамжалаа.

Д.Батожабайн түрээһөөр 75 жэлэйн ойдо зориулагданан статья соогоо Ш.Н.Цыденжапов

хуби заяан гэхэн ойлгосые уран зохоолошо ямараар дэлбэлэн харуулааб гэжэ бодомжолно. Хайн хайхан үгытэйшүүлэй аза жаргалынь хомхой хобдог баяд ноёд, лама бандинар, хонжоо наймаашад, засагаархид булян абаа гэхэн ангийн шугам баримталһан бодолые «Төөригдэһэн хуби заяан» гэхэн романдаа баримталбашье, хүн гээшэ зүрилдөөтэ олон зүйлтэй юм гэжэ тэрэ харуулжа шадаа гэнэ. Эрээн марьян шэнжэтэй элдэб олон зоние бүгдынь ушар ёһо эрхим хайнаар мэдээдэ тула буруу алхам хэдэггүй эрхим хайн хүнүүдтэй общество байгуулха гэхэн буруу зорилго хүгжэлтын тогтоһон үедэ табигдаһан байгаа гэжэ эрдэмтэн бэшэһэн.

Хүнэй энэ дэлхэйдэ түрэхэһөөн эхилээд, «түрэхэ үхэһын тэмсэл» хуби заяандань ходо боложо байдаг, хүнэй үхэһын наһан соонь тэрэниие дахажа, таатай үеын дайрадалбал, тэрэнэй амидаралта гэшынь сарахы оролдодог гээшэ зүйтэй бээ гэжэ автор бэшэһэн. Бурхан гэжэ бии гү, тэдэнэр хүнэй хуби заяае тодорхойлодог гү гэхэн асуудалда тоб гэмэ тодо харюу мүнөө үгэһын аргагүй гэнэ. Тингэбэшье хүнүүд хүнэһэмни үхэхэдэмни үгы болошохогүй, хойто түрэл гэжэ бии гээшээд этигэхэ ёһотой. Тингэзгүй хаань, ажабайдал гээшэ удаа ушаргүй зүйл болоһоно гэжэ Д.Батожабайшые хэлэдэг байһан юм гэнэ.

Хүнэй хуби заяан хадаа элдэб тушаан боложо тохөөлдоһон зүйлүүдхээшье дуудыдааг, тиимэһээ «бурханда найдабашье, өөрөө бүһадаа» гэхэн оңһон үгые хүнүүд ами наһанайнгаа хүтэлбэри болгохо ёһотой гэнэ. Тэдэнэр мин лэ бусад айд хүсэл зоригые дүүргэһэд болохогүй, харин хуби заяагаа өөһэдөө зохоохые оролдохо, тэрэндээ бодомжотой зүбөөр хандаха ёһотой. Харин Д.Батожабайн трилогиин герой Аламжа залуургүй болоһон оңгосо шэнгэ зоболонгой далай соогуур тамарна гэнэ.

Номой гурбадахи статьянь Д.Улзытуев айд зохоолнуудта зориулагданхай. Энэ позднай тон баян хэлэтэй хүн байгаа. Ушарын хадаа түрэл хэлээ хайн мэдэххээ гадна, хуушан ба мүнөөнэй монгол хэлэнүүдээр һонирхондог байгаа бшуу.

Тингээд шүлэг бүхэһөө шэлжэмэл удхатай болгоно, олон ушарта гүнзэгы философско бодол гаргажа шададаг нэн. Жэшэнь, «...хүтэл дабаад харахада, /баһалсаанан/ хүтэл лэ, /Тэрэни дабаад гарахада, /Ушөө нэгэн дүтэнэн». Энэни гүнзэгы саада удхань ямар бэ гэхэдэ, энэ оршолонто дэлхэй дээрэ нуужа байгаа хүн тоо томшогүй олон һаад хаалтануудые дабан, ами наһанайнгаа эсэс болотор урагшаал дабшаха ёһотой гэнэ.

Тингээд эхэ дайдадаа эльгэдэн, бүтээлдэ һууһан даяанша мэтээр түрэл байгаалитаяа гансаараа алгагта харилсан, сэдхэхээ арюудхаха, эршэ хүсэ абаха ёһотой гэнэ. Ш.Н.Р.Цыденжапов Д.Улзытуев айд поэзиин гоё хайхание, гүнзэгы удхые харуулан, энэмнай дэлхэйн томо поздуудтэй нэгэ зэргэдэ гараһан агууехэ поэт байгаа гэжэ харуулаа.

Мүнөө үедэ уран зохоолнуудшые ондоогоор бэшэгдэдэг боложо, литературна шүүмжэлэшые хубилжа байна. Манай арадай заншалта һургаал бодолнууд, буддын философи энээнэ шадамараар хэрэглэгдэхэ гэжэ Ш.Н.Р.Цыденжапов айд статьянууд гэршэлэнэ.

Ш.ЛУБСАНОВ.

МАТЕМАТИКЫН НЭРЭ ТОМЬЁОНУУДАЙ ОРОД-БУРЯАД ТОБШО ТОЛИ

Нэгэ хахадһаа үлүүхэн хэблэлэй хуулаһан хэмжээтэй энэ толиие Буряадай университетэй профессор, педагогикын эрдэмтэй доктор М.Н.Очиров зохоогоо юм.

Энэ хадаа математикин терминүүдые бүридхэн гуришшуулха түрүүшын түршалага болоно. Буряад хэлэндэ тогтомо болон математикын нэрэ томьёонууд үсөөн юм. Тиимэһээ автор арифметикын, алгебра болон геометриин эхэн зүйлэй терминүүдые, мүн математика заалгада хабаатай зарим үгэ болон холбуулануудые шэлэн абаа.

Илангаяа абтаһан зарим терминүүдтэ тайлбари үгтэнхэй. Гэбэшье тэдэн заримдаа дан тобшо гү, али балай ойлгосогүй байна. Жэшэнь, круг гээшэ «круг, түхэрээн» гэжэ оршуулагдана, тиин имэ тайлбаритай: «окружностяар хизаарлагданан плоскостин хуби». Харин окружность абтаһан зандаа үгтөөд, имэ тайлбаритай: «үгтэһэн точкоһоо тэнсүү холо байһан точконуудай геометрическэ байра». Эдэн хургуулин учебнигүүдтэ байдаг тодорхойлолтые миил оршуулан байна. Жэшэнь, «круг - часть плоскости, ограниченная

окружностью». һурагшад, багшанарһаа гадна, тус номой журналистууд болон оршуулагшадта зориулагданан хадан миин оршуулахагүй, харин өөрынгөө үгөөр, ойлгосотойгоор тайлбарилха ёһотой байгаа.

Олон үгэнүүд абтаһан зандаа байбашье - тайлбаригүй: кубическа корень, суммын куб, уравнения корень, абсцисса (точкын координата) г.м.

Буряад хэлэнэй баталагданан дүримһөө хадууран, олон үгэнүүдые хамта бэшэжэ үгөө: гурбанбуланта, олонбуланта, сэхэбуланта,

арбанхоёрбуланта, олонханата г.м. Юундэ иигэжэ бэшэһэнэ үндэһэлхэ ёһотой байгаа. Эдэниие богони зурлаагаар таһалжа бэшэе һаа, таарамжатай гү гэжэ ханахаар.

Бүхы дээрэн хэлэхэдэ, М.Н.Очиров айд энэ толиие буряад хэлэнэй математикин терминүүдые бүридхэн гуришшуулха хэрэгтэ түрүүшын алхам болоно. Энэ ажалые саашан үргэлжэлүүлхэ шухала.

Л.ШАГДАРОВ, РАН-ай СО-гой ИМБИТ-эй хүдэлмэрилэгшэ, профессор.

“АРҮАН БЭЭЛЭЙН” ТҮРҮҮШЫН ЭЗЭНЭЙ ШАНДА

Спорт

хабаадахадаа шүүгдэхэ гэшые мэдэхээ болиһон гэе. Тиин Шэтэ хотодо үнгэргэгдэн нааданда Сибирь болон Алас-Дурна зүгэй, Минск хотодо РСФСР болон БССР-эй залуу боксернуудай дунда нүхэр ёһоной, Калининград хотодо РСФСР-эй түрүү һуури эзэлхын түлөө хабаадалсаа. Мүн Улаан-Үдэдэ Алас-Дурна зүгэй зоньн чемпиной нэрэ зэргэнүүдтэ дүрбэн жэлдэ таһалгаряагүй хүртэжэ, Буряад ороноо суурхуулжа ябахыень тэдэ жэлнүүдэйн наадануудые хэн мартаха нэм! Тиигэ тиигэһээр Бадма Жигмитов эдэ бүгэдэ амжалта, иалтынгаа түлөө Буряадай боксернуудай дундаһаа СССР-эй спортын түрүүшын мастерай нэрэ солодо хүртөө нэн.

Буряад Республикын физическэ культурын габьяата хүдэлмэрилэгшэ Бадма Жигмитов Онохойн эдиршүүлэй болон залуушуулай спортын хургуулида

Загарайн аймагай Новоильнск тосхондо эдир боксернуудай дунда Бадма Жигмитовэй шанда хүртэхын түлөө мурьсөөн болохоор хараалагдаба. Манай Республикын “Архан бээлэйн” эзэдэй дундаһаа СССР-эй спортын түрүүшын мастер болоһон Бадма Жигмитовэй шанда хүртэхын түлөө жэл бүри үнгэргэгдэжэ байдаг заншалта нааданда республикын аймагуудай, хото городуудай боксернууд олоороо хабаадалсадаг болонхой.

Энэньшые ойлгосотой. Юуб гэхэдэ, эдиршүүлэй дунда мэдээжэ болоһон эрхим боксерой шанда хэн хүртэхэ дурегүй байхаб! Мурьсөөн байша оной мартын 25-һаа 28 болотор үнгэргэгдэхөөр хүлээгдэнэ.

Бадма Жигмитов Бэшүүрэй аймагай Дунда Хэрээтэ нютагта 1935 оной сентябрийн 12-ой үдэр түрэн юм. Улаан-Үдын педучилищида хуража ябах үедөө боксын оньһотой танисажа эхилһэн байгаа. Тиин 1954 ондо эдиршүүлэй дунда Россин Федерациин түрүү һуури эзэлхын түлөө үнгэргэгдэн мурьсөөндэ

хоёрдохи һуури эзэлжэ ерээ бэлэй. Тиихэдэе СССР-эй, Европын чемпион Александр Засухинда дилдэһэн байгаа.

1955 ондо багшанарай институтта ороһоор тренер А.А.Атархановай хүтэлбэри дор ёһотой “Архан бээлэйн” эзэн болохо эрмэлзэлдэ абтаа нэн. Энэ жэлдэе Москва хотодо “Искрагай” түбэй соведэй түрүү һуури эзэлхын түлөө нааданда хабаадахадаа, түрүү һуурида гараһан юм. Тэрэ гэхэхээ уламжалан Бадма Жигмитов хэды олон мурьсөөнүүдтэ

ахалагша тренерээр хэдэн жэлэй туршада хүдэлжэ ябах үедөө, өөртөө адан айха хүрдэхые мэдэхгүй шадамар бэрхэ боксернуудые хурган хүмүүжүүлжэ, утын ута замай холо руу жэл бүри эльгээжэ байдагыень мэдэнбди.

Б.ЦЫРЕМПИЛОВ.
ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: тренер Б.Жигмитов хорилгын үедэ; Бадма Бадмажаповичай хурган хүмүүжүүлдэг эдир боксернууд.

Авторай фото.

“УРАН ГАРТАЙ ОЁДОЛШОН”

Улаан-Үдын мэргэжэлэй 6-дахи лицейн дэргэдэ мэргэжэлэй эхин эрдэм нуралсалай республиканска хургуулида хурадаг басагадай дунда “Хүнгэн хубсаһанай оёдолшон” гэхэн конкурс үнгэрөө. Тус мурьсөөндэ республикын хорёод хургуулинуудай түлөөлэгшэд хабаадаа.

Конкурсдо хабаадагшадта хоёр үдэрэй туршада юбкэ оёхо даабари үгтэһэн юм. Өөһэдөө эсхээд, оёод, харалганда тэрэнээ үмдөөд, жюридэ харуулха байгаа.

“Лора-мода” салоний менеджер Л.Ф.Кайназарова, Улаан-Үдын нарин сэмбын мануфактурын ательегэй оёдолшон И.Г.Пунхонова, Эрдэм нуралсалай министерствын түрүү мэргэжэлтэн Л.П.Кузьмикова, Эрдэм нуралсалай министерствын уран хайханай түбэй методист Р.С.Санжиева гэгшэд жюрин бүридэлдэ байба. Тэдэнэй ханамжаар, Улаан-Үдын 6-дахи лицейн хурагша Надя Полубенцева даалгадһан даабарияа эгээл хайнаар, нарин нягтаар дүүргээ гэжэ тэмдэглэгдээ.

2-дохи хуурида энэл училициин хурагша Алена Басенко гараа. Улаан-Үдын 15-дахи лицейн уран гартай хурагша Люба Барило 3-дахи хуури эзэлээ.

Ивалгын 38-дахи училициин Наташа Иванова, Хэжэнгын агропромышленна 35-дахи лицейн Вика Гомбоева гэгшэд жюрин тусхай шанда хүртөө.

Е. ЦЫБЕНОВА.

Усть-Ордын һонин ЭРХИМ БАГША ЭЛИРҮҮЛЭГДЭЭ

“Багша-98” гэхэн округой заншалта конкурс Усть-Орда тосхондо үнгэргэгдэбэ.

Эндэ эрхим 5 багша сугларжа, хоорондоо мурьсэһэн байна. Усть-Ордын 4-дэхи дунда хургуулиин багша Геннадий Константинович Богомолов түрүү хуури эзэлээ. Залуу багша энэ хургуулида хоёрдохи жэлээ түүхын хэшээлнүүдые ябуулна гэшэ. Тиибэшые эрдэм мэдэсээ, бэлэг шадабарияа гүйсэд гэршэлжэ, түрүүшын хуурида гараа, үнгэтэ телевизор шанда хүртөө. Новонукутскын дунда хургуулиин биологийн багша Ш.К.Алексеева хоёрдохи хуурида гараа. Баяндайн аймагай Хэрмын дунда хургуулиин ород хэлэнэй ба литературын багша Л.А.Ихисеева шангай гурбадахи хуури эзэлээ.

Е.ЦЫБЕНОВА.

Амаршалга АМЖАЛТА ХҮСЭЕ!

Түрэл буряад арадайнгаа түүхэдэ, эпосдэ үндэһэлэн, хүгжэм дуу зохиёжо эхилһэн, удаань мүнөө үеын симфоническа бүтээлнүүдые бэшэдэг болоһон Лариса Санжиева Россин Композиторнуудай холбоной 11-дэхи гэшүүн болонхой. Улаан-Үдын хүгжэмэй училищи, удаань Новосибирскын консерватори дүүргэһэн мэргэжэлтэ энэ композитор Зүүн Сибириин соёлой болон иску-

свын академидэ ахалагша багшаар ажалладаг юм. Б.Дугаровай, Б.Юндауновай, М.Чойбоновой, Г.Чимитовай, В.Ванчиковай, А.Бадаевай үгэнүүд дээрэ бэшэгдэһэн дуунуудын зохида аялгатай Улаан-Үдэдэ үнгэргэгдэһэн олоо конкурснуудта хабаадаһан Лариса Санжиевагай дуунууд тусхай шангуудта хүртэһэн байха юм. “Нархата”, “Ярууна” гэхэн дуунуудаа Яруунын аймагай байгуулагдаһаар 70 жэлэй ойн хүндэлдэ зорюулагдаһан конкурсдо дураджа, хоёрдохи хуури эзэлһэн габьяатай.

Дуунуудаа симфоническа, камерна, пьесэнүүдые, романснуудые зохиёдог композитор дүрбэдэхи жэлээ багшын хүнгэн бэшэ ажалаа соёлой академидэ ябуулна. Бэлигтэй залуу композиторые үшөө дахин амаршалаад, ехэ амжалта, хайн хайхание хүсэнбди.

Б.ДОРЖИЕВА.

САГААН НАРЫН ТОЛОН ДОРО

“БААТАР - 98” гэхэн “Дружба” зал соо республикын техникска мэргэжэлэй училициин хурагшад дунда “Баатар-98” гэхэн конкурс үнгэргэгдэбэ. Эндэ Улаан-Үдын, республикын аймагуудай училицинуудай юһэн хүбүүд сугларжа, хоорондоо мурьсэбэ.

Ульгэр домог уран гоёор түрээһэн, үрээлэй дээжые ульһатай сэсэн үгөөр харагшадта дамжуулһан Хурамхаанай аймагай Радна Цыбенов “Баатар-98” гэхэн хүндэтэ нэрэ зэргэдэ хүртөө. Радна Улаан-Үдын худалдаа наймаанай 12-дохи лицейн хурагша юм.

Хэжэнгын агропромышленна 35-дахи лицейн хурагша Булат Балданов мүн лэ түрэл арадайнгаа ёһо заншал, уг гарбалаа хайн мэдэхэ байһанаа гэршэлжэ, шангай 1-дэхи хуурида гараа. Улаан-Үдын 13-дахи лицейн түлөөлэгшэ Алексей Будаев, 24-дэхи лицейн эдэбхитэн Чингис Бальжанов гэгшэд 2-

дохи, 3-дахи хууринуудые эзэлээ.

ЗУРАГ ДЭЭРЭ: Радна Цыбенов, Г.САМБЯЛОВАЙ фототекст.

“ДАНГИНА-98”

Усть-Ордын округой түбэй Соёлой байшан соо заншалта Сагаан нарын “Дангина-98” гэхэн заншалта конкурс үнгэргэгдэбэ.

Оһын аймагай Үбэсэ нютагай 11-дэхи классай хурагша Ольга Балдаева эгээл хайхан дангина гэжэ

нэрлэгдээ. Алайрай аймагай түлөөлэгшэ Надежда Кузьмина Оһо тосхоной Айна Хулукшанова хоёр мүн лэ шангай хуури эзэлжэ, үнэтэ гарай бэлэгтэ хүртөө.

Е.ЦЫБЕНОВА.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Ахамад редактор А.А.АНГАРХАЕВ
РЕДАКЦИОННО КОЛЛЕГИ: Б.М.Ж. БАЛДАНОВ (ахамад редакторай орлогшо), Г.Х.ДАШЕЕВА (ахамад редакторай орлогшо), Б.В. ГЫНДЫНЦЫРЕНОВ (харюусалгата секретарь), А.Г.ЛУБСАНОВ (Буряад Республикын Правительство), Д.Д.СҮНДАРОН (Буряад Республикын Арадай Хурал), таһагуудые даагшад: Ц.Ц. ДОНДОГОЙ, С. Д. ОЧИРОВ, Н.Д. НАМСАРАЕВ, Т.В.САМБЯЛОВА, Д.Ш. ХУБИТУЕВ, Л.Д. ТАПХАЕВ; В.И.ПИНТАЕВ (хэблээлэй директор).

Манай адрес:
670000, Улаан-Үдэ,
Каландуаришвилиин үйлэс,
23, “Буряад үнэн” газетын
редакти.

Газетэ хэблээлэй 1
хуудаһан хэмжээтэй.
Индекс 50901.
Хэһэг 3900
(хамта 25 900).
Хэблэдэ
тушаагдаһан сар 17.00.

“Республиканска типографи” гэхэн
АО-до газетэ хэблэгдээ.
Директорийн телефон: 21-40-45.
Б-0079-дэхи номертойгоор
бүридхлээ абтанхай.
Заказ № 8300

Редакциин телефонууд: ахамад редакторай - 21-50-96, приёмнын - 21-54-54, ахамад редакторай орлогшонорой - 21-68-08, 21-64-36, харюусалгата секретариин - 21-50-52, секретариин - 21-50-52, таһагууд: үндэһэтнэй болон политическэ асуудалнуудад - 21-55-97 (даагшань), 21-61-35, 21-34-05, экономикын - 21-63-86, 21-61-35, соёлой болон түүхын - 21-60-21 (даагшань), 21-57-63, залуушуулай, оюутадай ажабайдалай болон олонингын хүдэлмэрийн - 21-54-93 (даагшань), 21-69-58, мэдээлэй болон сөнөсхолдой - 21-62-62, 21-67-81, корректорнүүдэй - 21-33-61, компьютерна түбэй - 21-66-76.
“Бурятия” хэблээлэй телефонууд: директор - 21-49-94, бухгалтерн - 21-23-67, вахта - 21-60-91.
Тоонуудай, бодото баримтануудай, хүнэй, нютагай нэрэнүүдэй бэшэлые хазгайруулан ушарта авторнуудын харюусалгатай. Редакциин ханамжа авторайхитай адли бэшэ байжа магад.